

TURKIYADA HARBIY-SIYOSIY MEROS VA MILLIY DAVLAT SHAKLLANISHIDA ARMIYANING ROLI

Fayzullayev Adham Aktam o‘g‘li

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharq mamlakatlari tarixi va antropologiyasi kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: fayzullayevadham38@gmail.com

Tel: (91) 954-52-36

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiya milliy davlatining shakllanish jarayonida harbiy-siyosiy merosning tutgan o‘rni hamda armiyaning siyosiy institut sifatidagi transformatsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Usmonli imperiyasi davridan boshlab armiyaning jamiyatni modernizatsiya qiluvchi elita sifatida shakllanishi, “harbiy vasiylik” (*askerî vesayet*) tizimining vujudga kelishi va uning mafkuraviy asoslari yoritilgan. Shuningdek, 1919-1923-yillardagi Milliy ozodlik kurashi davrida Anqara hukumatining tashkil topishi, Sevr shartnomasining turk milliy ongiga ta’siri hamda Mustafa Kamol rahbarligidagi harbiy-siyosiy islohotlarning zamonaviy turk davlatchiligi shakllanishidagi ahamiyati tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: Harbiy-siyosiy meros, milliy ozodlik harakati, Sevr sindromi, modernizatsiya, milliy davlat.

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ТУРЦИИ И РОЛЬ АРМИИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Файзуллаев Адхам Актам ўғли

Ташкентский государственный университет востоковедения

Преподаватель Кафедры истории и антропологии стран Востока

E-mail: fayzullayevadham38@gmail.com

Tel: (91) 954-52-36

Аннотация: В данной статье анализируется роль военно-политического наследия в процессе формирования турецкого национального государства, а также трансформация армии как политического института. В исследовании рассматривается процесс становления армии в качестве модернизирующей элиты общества начиная с периода Османской империи, формирование системы «военной опеки» (*askerî vesayet*) и её идеологические основы. Наряду с этим изучаются создание анкаринского правительства в

годы Национально-освободительной борьбы 1919-1923 годов, влияние Севрского договора на турецкое национальное сознание, а также значение военно-политических реформ под руководством Мустафы Кемаля в становлении современной турецкой государственности.

Ключевые слова: военно-политическое наследие, национально-освободительное движение, Севрский синдром, модернизация, национальное государство.

THE MILITARY-POLITICAL LEGACY OF TURKEY AND THE ROLE OF THE ARMY IN THE FORMATION OF THE NATION-STATE

Fayzullayev Adham Aktam ugli

Tashkent State University of Oriental Studies

Lecturer of the Department of History and Anthropology of Eastern Countries

E-mail: fayzullayevadham38@gmail.com

Tel: (91) 954-52-36

Abstract: *This article analyzes the role of the military-political legacy in the formation of the Turkish nation-state and examines the transformation of the army into a political institution. The study explores the emergence of the military as a modernizing elite since the Ottoman period, the formation of the system of “military guardianship” (askerî vesayet), and its ideological foundations. Furthermore, the article investigates the establishment of the Ankara government during the National Liberation Struggle of 1919-1923, the impact of the Treaty of Sèvres on Turkish national consciousness, and the significance of the military-political reforms led by Mustafa Kamol in the formation of modern Turkish statehood.*

Keywords: *military-political legacy, national liberation movement, Sèvres syndrome, modernization, nation-state.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Turkiya davlatchiligi tarixida harbiylar jamiyat va davlat hayotida alohida mavqega ega bo‘lgan institutlardan biri hisoblanib, nafaqat mudofaa tizimida balki davlat qurilishi va siyosiy modernizatsiyaning muhim subyekti sifatida shakllangan. Usmonli imperiyasining harbiy ekspansiya asosida vujudga kelgani hamda davlatni saqlab qolishga qaratilgan islohotlarning asosan armiya orqali amalga oshirilgani Turkiyada o‘ziga xos harbiy-siyosiy madaniyatning shakllanishiga zamin yaratdi.

Mazkur tarixiy meros natijasida harbiylar o‘zlarini “milliy manfaatlar posboni” va davlat asoslarining himoyachisi sifatida talqin qila boshladilar.

XX asr boshlarida imperiyaning siyosiy inqirozi va Birinchi jahon urushidan keyingi hududiy parchalanish xavfi sharoitida harbiy elita siyosiy jarayonlarda faol ishtirok eta boshladi. Otaturk rahbarligidagi milliy harakat armiya va xalq birligini ta’minlash orqali nafaqat mustaqillik uchun kurash olib bordi, balki teokratik monarxiyadan dunyoviy respublika tizimiga o‘tishning institutsional asoslarini ham shakllantirdi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning asosiy maqsadi Turkiyada armiyaning siyosiy jarayonlardagi o‘rnini tarixiy retrospektiv yondashuv asosida tahlil qilish hamda uning milliy davlat shakllanishidagi fundamental rolini yoritishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / LITERATURE REVIEW)

Turkiyada armiyaning siyosiy tizimdagi o‘rni, uning tarixiy shakllanishi va davlat boshqaruvidagi ta’siri masalasi turli tadqiqotchilar tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, Umit Cizre, Ahmet Kutay, Feroz Ahmad, Halil Akay kabi tadqiqotchilar ishlarida Turk armiyasining siyosiy avtonomiyasi, Kamolistik mafkura bilan bog‘liqligi va milliy davlat shakllanishidagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, turk tadqiqotchilarining ishlarida Milliy ozodlik kurashi, TBMMning tashkil topishi va armiyaning siyosiy legitimatsiyadagi o‘rni keng yoritilgan.

Mazkur maqolada tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy-tahliliy yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida Usmonli imperiyasining so‘nggi davri, Milliy ozodlik harakati hamda Turkiya Respublikasining shakllanish bosqichiga oid ilmiy adabiyotlar va tarixiy manbalar tahlil qilindi. Shuningdek, armiyaning siyosiy institut sifatidagi transformatsiyasini yoritishda tarixiy retrospektiv hamda institutsional yondashuvlardan foydalanildi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

XVIII–XIX asrlarga kelib Usmonli imperiyasida davlat boshqaruvi zaiflashib, markaziy hokimiyat armiyaning ichki siyosatga aralashuvini nazorat qila olmay qoldi. Ayniqsa, Yanicharlar va ulamolar ittifoqi islohotlarga qarshilik ko‘rsatib, sultonga tahdid soluvchi siyosiy kuchga aylandi. Shu bois davlatni modernizatsiya qilishga qaratilgan islohotlar, avvalo, armiyadan boshlandi. Natijada G‘arb uslubidagi qurollanish, harbiy intizom va tashkiliy boshqaruv tamoyillari joriy etildi.

Nemis harbiy nazariyotchisi Colmar von der Goltz g‘oyalari, ayniqsa uning *Das Volk in Waffen* asari Usmonli harbiy elitesiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu qarashlarga ko‘ra, armiya oddiy harbiy kuch emas, balki jamiyatni yo‘naltiruvchi va

davlatni modernizatsiya qiluvchi elita sifatida talqin qilindi. Bu mafkura Usmoniy Harbiy Akademiyalarida[1] keng yoyilib, harbiylar o‘zlarini vatan qutqaruvchilari sifatida anglashga undagan[2]. Ayni shu davrdan armiya o‘zini jamiyatni modernizatsiya qiluvchi kuch sifatida ko‘ra boshladi.

Ofitserlar maktablarida tahsil olgan yangi harbiy elita davlatni zamonaviylashtirish, milliy ongini shakllantirish va siyosiy inqirozlar vaqtida tartibni tiklashni o‘z vazifasi deb bildi. Shu bois, armiyaning siyosiy ta’siri tobora kuchayib bordi. Harbiylar asta-sekin siyosiy kuchlarning ustiga chiqib, o‘zlarini millat manfaatlarini ifodalovchi vosita sifatida ko‘rsatdilar[3].

Turk Qurolli Kuchlari tarixan aynan shu o‘z-o‘zini anglash asosida shakllandi. Ular o‘zlarini konstitutsiya va siyosiy rejimning posboni sifatida ko‘rib, siyosiy beqarorlik sharoitida demokratiya ustidan nazoratni o‘z zimmasiga olishga intildi. Armiya faqat mudofaa vazifasi bilan cheklanmay, ichki siyosat, konstitutsiyaviy tuzilma va ijtimoiy barqarorlikni ham muhim yo‘nalish sifatida ko‘rdi. Bu yondashuv keyinchalik Otaturk mafkurasi va Turkiya Respublikasi siyosiy modeli shakllanishida asosiy konseptual poydevorlardan biri bo‘lib xizmat qildi[4].

Usmonli imperiyasida jamiyat *askeri* (hukmron qatlam) va *reaya* (bo‘ysunuvchi aholi)ga bo‘lingan bo‘lib, harbiylar hukmron sinfning muhim qismini tashkil etgan. Armiya davlatning siyosiy va ma’muriy boshqaruv tizimida markaziy o‘rin egallagan. XIX asrga kelib harbiy islohotlar va g‘arbcha ta’lim ta’sirida ofitserlar o‘zlarini jamiyatni modernizatsiya qiluvchi elita sifatida ko‘ra boshladilar[5]. Usmonli siyosiy an’anasida harbiy qatlam davlat boshqaruvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, saroy soqchilari (kapıkulu) va sipohiylar markaziy hokimiyatning asosiy tayanch kuchlari sifatida faoliyat yuritgan[6].

Turkiya armiyasi siyosiy jarayonlarga aralashuvini aynan shu tarixiy o‘zlik orqali oqlab kelgan, ya’ni u o‘zini doim siyosatdan ustun turuvchi davlatning asosiy tayanchi sifatida talqin qilgan. Bu yondashuv harbiy mafkurani legitimlashtiruvchi doimiy asos vazifasini bajargan.

XIX asr islohotlar davrida armiya nafaqat islohot obyekti, balki uning faol subyekti sifatida ham namoyon bo‘ldi. 1826-yilda Sulton Mahmud II tomonidan Yanicharlar korpusining tugatilishi va o‘rniga Yevropa uslubidagi zamonaviy armiyaning shakllantirilishi ushbu jarayonning muhim nuqtalaridan biri bo‘ldi[7].

Nemis harbiy nazariyotchisi Goltz g‘oyalari ta’sirida Usmonli harbiy elitesida armiyani jamiyatni nafaqat himoya qiluvchi, balki unga mafkuraviy yo‘nalish beruvchi institut sifatida talqin qilish kuchaydi. Bu qarashlar ayniqsa 1908-yilgi Yosh turklar inqilobi davrida yaqqol namoyon bo‘ldi. Ittihad va Taraqqiy jamiyati

(Committee of Union and Progress) armiyani siyosiy safarbarlikning asosiy tayanchiga aylantirdi. Dastlab intellektual harakat sifatida shakllangan ushbu tashkilot 1907-yildan keyin yarim harbiy (paramilitar) tuzilma xususiyatini kasb etib, siyosiy bosim o‘tkazish vositasiga aylandi.

Shu bilan birga, ayrim yuqori martabali harbiylarning viloyatlarga bir vaqtning o‘zida ham qo‘mondon, ham fuqarolik gubernatori sifatida tayinlanishi armiyaning davlat boshqaruvidagi mavqeini yanada kuchaytirdi. Natijada Mustafa Kamol Otaturk davrigacha bo‘lgan tarixiy bosqichda armiya oddiy harbiy institut emas, balki siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisi va davlat tizimining muhim tayanchlaridan biri sifatida shakllandi.

NATIJALAR (PEZYJBTATY / RESULTS)

Mudros sulhidan so‘ng Suriyadan Istanbulga qaytgan Otaturk “Dushman qanday kelsa, shunday ketadi” mazmunidagi bayonotlari orqali mustamlakachilarga qarshi qat’iy pozitsiyasini namoyish etdi[8]. 1919-yil 15-mayda yunon qo‘shinlarining Izmirga kirib kelishi Turkiyada milliy qarshilik harakatining kuchayishiga turtki bo‘ldi. Ushbu voqeadan so‘ng G‘arbiy Anatoliyada Milliy ozodlik kuchlari (“Quvvai Milliye”) nomi bilan tanilgan milliy ozodlik guruhlarini shakllana boshladi. Dastlab mahalliy partizan otryadlari sifatida faoliyat yuritgan bu tuzilmalar keyinchalik milliy kurashning asosiy tayanch kuchlaridan biriga aylandi. Ayrim usmonli zobitlari yashirin ravishda hududlarga o‘tib, mahalliy vatanparvar kuchlarni tashkil etish va birlashtirish bilan shug‘ullandilar. Natijada milliy ozodlik harakati avval G‘arbiy Anatoliyada shakllanib, keyinchalik Otaturk rahbarligida umumturk qarshilik harakatiga aylandi.

1919-yil 30-aprelda To‘qqizinchi armiya inspeksiyasi qo‘mondoni etib tayinlangan Otaturkning boshqaruv markazi Erzurumda joylashgan edi. Otaturk Samsunga yo‘l olishidan avval sulton Mehmed VI bilan uchrashdi. Samsun va Kavkaz hududlarida ingliz harbiy kuchlari mavjud bo‘lishiga qaramay, mintaqadagi siyosiy vaziyat murakkab edi. Ana shunday sharoitda u Anatoliyada milliy qarshilik harakatini tashkillashtirish jarayonini boshladi.

Otaturk 1919-yil 19-mayda Samsunga yetib kelgach, shakllanayotgan milliy qarshilik harakatining siyosiy va harbiy imkoniyatlarini baholadi. Shundan so‘ng mavjud qarshilik kuchlarini yagona markaz atrofida birlashtirish va milliy kurashni muvofiqlashtirish siyosatini olib bordi. U harbiy qismlar bilan aloqa o‘rnatib, ularni Antanta davlatlari cheklovlariga bo‘ysunmaslikka hamda milliy harakatni qo‘llab-quvvatlashga chaqirdi. Bu jarayon Istanbul va Anatoliyaning boshqa hududlarida ham norozilik kayfiyatining kuchayishiga sabab bo‘ldi[9].

Milliy kurashning dastlabki bosqichida Rauf Orbay va Bekir Sami Kunduh kabi siyosiy va harbiy arboblarning Otaturkning yaqin hamkorlari sifatida faoliyat yuritdilar. Xususan, Rauf Orbay Shimoliy-Sharqiy Anatoliyadagi cherkas jamoalari bilan aloqalarni mustahkamlash orqali mahalliy kuchlarni milliy harakat doirasida birlashtirishga xizmat qildi.

1920-yil boshlariga kelib Antanta davlatlarining Istanbul va Anatoliyadagi bosimi yanada kuchaydi. Fevral oyida yunon qo‘shinlarining Anatoliyaga joylashtirilishi va Britaniya O‘rta yer dengizi flotining Istanbulga kirib kelishi siyosiy vaziyatni keskinlashtirdi. Mart oyidan boshlab Istanbuldagi millatchi deputatlarning hibsga olinishi, Anqara bilan temir yo‘l aloqalarining uzilishi hamda ingliz va fransuz harbiy qismlarining qayta joylashtirilishi markaziy inqirozni yanada chuqurlashtirdi.

1920-yil 16-martda Istanbul telegrafisti Hamdi Bey Anqaraga ingliz qo‘shinlari tomonidan Istanbuldagi muhim davlat binolari va harbiy obyektlarning egallab olingani haqida xabar yubordi. Shundan so‘ng shaharda harbiy holat e‘lon qilindi. 18-martda Deputatlar palatasi faoliyati to‘xtatildi, milliy harakat tarafdorlari hibsga olinib, bir qismi Malta oroliga surgun qilindi.

10-aprelda Shayxulislom Durrixoda Abdulloh milliy harakatga qarshi fatvo e‘lon qildi. Bunga javoban Anqara muftiysi Rifat afandi qarshi fatvo chiqarib, xalifaning bosqinchi kuchlar nazoratida ekanini va milliy qarshilik harakati qonuniyligini ta’kidladi. Ushbu fatvoni yuzlab diniy ulamolar qo‘llab-quvvatladi. Shu davrda Istanbul harbiy sudi Otaturkni sirdan o‘lim jazosiga hukm qildi. Natijada Istanbul hukumati va Anqara milliy harakati o‘rtasidagi qarama-qarshilik ochiq siyosiy va harbiy ziddiyat darajasiga ko‘tarildi[10].

1920-yil bahoriga kelib Usmonli imperiyasi chuqur siyosiy inqirozga yuz tutdi. 11-aprel kuni sulton parlamentni tarqatdi, Istanbulda harbiy sudlar, senzura va politsiya nazorati kuchaytirildi. 5-aprelda Solih poshsho iste’fosidan so‘ng Damad Farid boshchiligida yangi hukumat tuzilib, u milliy ozodlik harakatiga qarshi kurashni kuchaytirdi.

Istanbul parlamentining tarqatilishiga javoban Otaturk rahbarligidagi Vakillar qo‘mitasi Anqarada yangi parlament chaqirish tashabbusini ilgari surdi. Unda Istanbuldan qochib kelgan vatanparvar deputatlar va yangi saylangan vakillar ishtirok etdi. Bu jarayon Turkiya tarixida birinchi inqilobiy muvaqqat hokimiyat shakllanishiga zamin yaratdi. Ko‘plab harbiylar, jurnalistlar va amaldorlar, jumladan Ismat bey, yashirin ravishda Anqaraga o‘tdi. Urush sharoiti sabab ayrim hududlarda vakillar bevosita mahalliy hokimiyatlar tomonidan tayinlandi.

Shu tariqa Anqara ozodlik harakatining siyosiy markaziga aylandi. 1920-yil 23-aprelda TBMM (Turkiya Buyuk Millat Majlisi) ochildi. Birinchi majlisda taxminan 115 deputat ishtirok etdi. Keyinchalik viloyatlardan saylangan vakillar va Istanbul ishg‘olidan so‘ng Anqaraga kelgan deputatlar hisobiga parlament tarkibi kengaydi. Saylov jarayoni urush sharoiti sabab tartibsiz kechib, ayrim hududlarda an’anaviy saylovlar, ayrim joylarda esa vakillarni bevosita tayinlash orqali amalga oshirildi[11].

1920-yil boshlariga kelib Usmonli imperiyasining siyosiy tizimi chuqur inqirozga yuz tutdi. Istanbuldagi markaziy hokimiyat Antanta davlatlari nazorati ostida zaiflashib bordi, milliy harakat esa Anqarada shakllanayotgan siyosiy markaz atrofida birlashdi. 16-martda Meclis-i Mebusanning bosib olinishi va deputatlarning surgun qilinishi Usmonli parlament tizimining amaliy faoliyatini tugatdi hamda siyosiy markazning Istanbuldan Anqaraga ko‘chishini tezlashtirdi.

1920-yil 24-aprelda Mustafa Kamol Otaturk TBMM raisi etib saylandi. Bu voqea milliy qarshilik harakatining siyosiy jihatdan markazlashgan tuzilmaga aylanganini ko‘rsatdi va davlat hokimiyatining yangi shakli uchun institutsional asos yaratdi. Keyingi bosqichda TBMM ijroiya hokimiyatini shakllantirib, Anqara hukumatini haqiqiy siyosiy markazga aylantirdi.

Shu jarayonda Istanbul hukumati Anqara rahbariyatiga nisbatan keskin qarshilik bildirib, sirdan o‘lim hukmi chiqardi. TBMM esa xalqaro maydonda qo‘llab-quvvatlash izlab Sovet Rossiyasi bilan diplomatik aloqalarni yo‘lga qo‘ydi, bu esa yangi siyosiy tuzilmaning tashqi legitimatsiyasini kuchaytirdi.

Ichki siyosatda esa Otaturk boshchiligidagi “Mudafaa-i Hukuk” harakati markazlashgan boshqaruvni qo‘llab-quvvatlagan bo‘lsa, “Ikkinchi guruh” unga muxolif pozitsiyani egalladi. Bu qarama-qarshilik yangi davlat shakllanishining murakkab siyosiy jarayon ekanini ko‘rsatdi.

1920-yil iyuniga kelib TBMM sulton hukumatining qarorlarini bekor qilib, ichki qarshilik va qo‘zg‘olonlarga qarshi kurashni kuchaytirdi. Mahalliy qurolli guruhlar asosida muntazam harbiy bo‘linmalar tuzildi va ular ichki isyonlarni bostirishda muvaffaqiyatga erishdi[12].

Shu bilan birga Izmit yarim orolida joylashgan ingliz harbiy kuchlariga qarshi ham amaliyotlar olib borildi, biroq Antanta ustunligi sabab milliy kuchlar bu hududdan chekinishga majbur bo‘ldi. Janubiy frontda fransuz nazorati ostidagi hududlarda qarshilik harakati davom etib, Kuva-yi Milliye Marash va Urfa shaharlarini nazoratga oldi, Antepda esa shahar mudofaasi uzoq davom etdi. Shu davrda Adana va Mersin hududlarida ham milliy qarshilik faollashdi.

1920-yil 22-iyunda yunon qo‘shinlari butun front bo‘ylab keng ko‘lamli hujum boshladi. Britaniya tomonidan qo‘llab-quvvatlangan yunon armiyasi Izmir orqali Anatoliya ichkarisiga kirib bordi va Sharqiy Frakiyada Edirnani egalladi. Bu holat TBMM oldida muntazam milliy armiya shakllantirish zaruratini keskin kuchaytirdi hamda Anqaradagi milliy harakatning bosqichma-bosqich markazlashgan harbiy-siyosiy tuzilmaga aylanishiga olib keldi[13].

Ushbu murakkab harbiy-siyosiy sharoit natijasida 1920-yil 10-avgustda Sevr shartnomasi imzolandi. Shartnomaga ko‘ra, Istanbuldan tashqari deyarli butun Sharqiy Anatoliya Gretsiyaga berilishi, Turkiya esa Markaziy Anatoliyaning cheklangan hududlari bilan cheklanishi nazarda tutilgan edi. Shuningdek, davlatning qurolsizlantirilishi, moliyaviy tizimning Antanta nazoratiga o‘tkazilishi va harbiy kuchlarning keskin qisqartirilishi belgilandi. Bu holat Turkiya suverenitetini yo‘q qilishga qaratilgan siyosiy loyiha sifatida baholandi.

Sevr shartnomasi Turkiyaning mustaqil davlat sifatida mavjudligini amalda yo‘qqa chiqarish xavfini tug‘dirdi. Aynan shu tahdid milliy ongda chuqur tarixiy travma sifatida shakllanib, keyinchalik “Sevr sindromi” deb ataluvchi siyosiy-psixologik tushunchaning paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi. Bu esa turk jamiyatida milliy qarshilik, suverenitetni himoya qilish va armiyaning davlatni saqlashdagi rolini yanada kuchaytirdi[14].

1923-yil 29-oktabrda respublika e‘lon qilingach, davlat rahbari etib saylangan Mustafa Kamol Otaturk fransuz jurnalisti Moris Pernoga bergan intervyusida Turkiyaning yangi yo‘nalishini ifodalab, “bizning siyosatimiz, bizning an‘analarimiz, bizning intilishlarimiz bilan Turkiya endi Yevropa davlati bo‘ldi” mazmunidagi fikrni bildiradi. Ushbu qarash yangi turk davlatida amalga oshirilgan siyosiy va ijtimoiy islohotlarning g‘arbona modernizatsiya hamda milliy davlat qurilishi tamoyillariga asoslanganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, 1920-1923-yillardagi milliy ozodlik kurashi va unga hamroh bo‘lgan siyosiy transformatsiyalar Turkiyada yangi davlat tizimining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Mazkur jarayonda armiya nafaqat harbiy kuch, balki milliy birlikni ta‘minlash, siyosiy hokimiyatni markazlashtirish va davlat suverenitetini mustahkamlashda muhim institut sifatida namoyon bo‘ldi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Turkiya tarixiy taraqqiyoti tajribasi shuni ko‘rsatadiki, armiya mamlakat siyosiy tizimida nafaqat harbiy institut, balki davlat qurilishi va modernizatsiya jarayonlarining muhim subyekti sifatida shakllangan. Usmonli imperiyasining so‘nggi davridan boshlab armiyaning davlat boshqaruvi bilan chambarchas bog‘liq

holda rivojlanishi harbiy-siyosiy merosning shakllanishiga zamin yaratdi. Ayniqsa, XIX asrdagi harbiy islohotlar va g‘arbona modernizatsiya jarayonlari natijasida ofitserlar korpusi o‘zini jamiyatni modernizatsiya qiluvchi elita sifatida anglay boshladi.

XX asr boshlarida imperiyaning inqirozi va tashqi bosimlarning kuchayishi sharoitida harbiy elita milliy ozodlik harakatining asosiy tayanch kuchiga aylandi. Mustafó Kamol Otaturk rahbarligidagi Milliy kurash jarayonida armiyaning siyosiy va tashkiliy salohiyati yangi milliy davlatning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. TBMMning tashkil topishi, Anqara hukumatining shakllanishi va muntazam milliy armiyaning yaratilishi Turkiyada yangi siyosiy tizimning institutsional asoslarini yuzaga keltirdi.

Shuningdek, Sevr shartnomasi va uning Turkiya suverenitetiga tahdid soluvchi mazmuni turk milliy ongida chuqur siyosiy-psixologik ta’sir qoldirdi. Keyinchalik “Sevr sindromi” sifatida talqin qilingan ushbu tarixiy xotira armiyaning o‘zini davlat mustaqilligi va milliy birlikning asosiy himoyachisi sifatida ko‘rishiga mafkuraviy asos bo‘lib xizmat qildi.

Natijada, Turkiya Respublikasining dastlabki bosqichida armiya davlatning siyosiy barqarorligi, dunyoviylik tamoyillari va milliy suverenitetni saqlashda muhim institut sifatida shakllandi. Bu esa keyingi davrlarda Turk armiyasining siyosiy jarayonlardagi ta’sirini tushunishda muhim tarixiy omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Savaş G. “Osmanlı Devleti’nde Askerî Eğitim Alanındaki Gelişmeler (19. Yüzyıl)”, Harp Tarihi Dergisi, Sayı 7, Haziran 2023, – S. 121-123.
2. Kutay A. *Turkey: The Rise and Fall of the Influence of the Military in Politics* //Oxford Encyclopedia of the Military in Politics. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – P. 2-3.
3. Sakallıoğlu Ü.C. “The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy”, Comparative Politics, Vol. 29, No. 2, 1997, – P. 155.
4. Васильев А.Д. Армия в Турции // *История и современность*. – Москва: Институт востоковедения РАН, 2013. – № 2. – С. 53.
5. Kutay A. *Civilian and Military Relations in Turkey: A Historical Survey* // CMI Working Paper. – Bergen: Chr. Michelsen Institute, 2016. – P. 7.
6. Akay H. *Askerî Darbeleri Mümkün Kılan Sebepler: Türkiye İncelemesi* // Pearson Journal of Social Sciences and Humanities. – İstanbul: Pearson Akademi, 2022. – Cilt 7, Sayı 21. – S. 68.

7. Ahmad F. *The Making of Modern Turkey*. – London–New York: Routledge, 1993. – P. 4–5.
8. Şahin M. Cumhuriyet’in Temelinin Atılması Yolunda Otaturk’ün Mondros Mütarekesi Sonrası Şişli Günleri//Otaturk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. – Erzurum: Otaturk Üniversitesi, 2015. – Sayı 55. – S. 218.
9. Saraçoğlu S. İngiliz siyasi ve askeri çevrelerinde Mustafa Kemal (Otaturk) algısı. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2022. – S. 5.
10. Aydinel S. “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, Bütün Dünya jurnalı, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, №192297, 2016/04, – S. 55.
11. Doğan A. Otaturk döneminde Kâzım Karabekir’in rolü. – İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, 2022. – S. 31.
12. Geçikli R.M., Koçak D. “TBMM’nin Açılış Sürecinde Siyasi Yapılanma (Mart-Mayıs 1920)”, Otaturk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2022, – S. 116.
13. Ilić S. “Mustafa Kemal Otaturk and the Turkish War of Independence as Reflected in the Contemporary Press of the Kingdom of Yugoslavia 1919-1939”, – S. 2429.
14. Rakov D., Lindenstrauss G. “Lingering suspicions: From the Treaty of Sèvres to Turkey's reaction to the war in Gaza”, 2024, – P. 1-3.